

ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2019): *Actes de la Jornada d'Onomàstica Hispànica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, 254 p.

L'obra que ara ressenyem correspon a la publicació dels 22 treballs científics presentats a la *Jornada de Toponímia Hispànica*, organitzada per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i celebrada a la Facultat de Filologia de la Universitat de València l'any 2019. Les *Actes* van encapçalades per unes breus paraules de Xosé Lluís García Arias, reconegut romanista de la Universitat d'Oviedo i expresident de l'Acadèmia de la Llengua Asturiana, en les quals explica la motivació i el sentit d'aquesta *Jornada*: assentar les bases de treball d'un *Toponimasticon Hispaniae* que inclogui l'estudi científic, des de vessants i àmbits d'estudi diferents, dels noms de lloc de la *Hispania*, en el sentit ampli i històric d'aquest concepte, i que ja han començat a ser seriosament abordats en obres de referència com *Toponímia de España. Estado actual y perspectivas de la investigación* (2010), coordinada per María Dolores Gordón; *Toponímia hispànica. Origen y evolución de nuestros topónimos más importantes* (2011), coordinada per Xosé Lluís García Arias i Emili Casanova; i *Lengua, espacio y sociedad. Investigaciones sobre normalización toponímica en España* (2013), coordinada, de nou, per María Dolores Gordón.

El primer dels 22 treballs presentats, «*Tarraco-Tarragón. ¿Toponímia transportada?*», de Xaverio Ballester (Universitat de València), estudia el component morfològic de l'element ibèric *-on*, que remet a l'occident de la Península Ibèrica, la zona amb una presència més forta del substrat ibèric. A més, pel que fa a l'arrel d'aquests noms, argumenta l'evolució de **Tara*, amb ulterior derivació llatina *Taracon-* i posterior feminització respectivament en *-a* per a *Tarragona*. Finalment, l'evolució del sufix *-onem* > *-ona* és possible, ja que el professor Ballester presenta un cas tan conegut com el de *Barcinone*-> *Barcinona* > *Barcelona*. El mateix es pot pensar per a *Tarracone*-> **Tarracona* > *Tarragona*. Tots aquests arguments són els que ajuden a dilucidar si els noms que donen lloc a aquest estudi són casos de toponímia transportada o si, al contrari, estem davant de topònims d'origen local.

La següent aportació, «La recerca onomàstica a l'Institut d'Estudis Catalans», correspon a Mar Batlle, de l'Oficina d'Onomàstica de l'IEC, que presenta una munió de dades acurades sobre el paper que l'IEC, la Secció Filològica d'aquest Institut i l'Oficina d'Onomàstica han desenvolupat i desenvolupen des de la creació, ja fa 100 anys, de l'Oficina de Toponímia i Onomàstica l'any 1921. Volem destacar les següents fites com a referències que ajudaran a entendre el paper que l'IEC ha tingut en l'estudi dels noms: la publicació el 1933 de la *Llista de noms dels municipis de Catalunya*, el treball a l'exili de Joan Coromines en el *Diccionari de toponímia i onomàstica*, que culminà el 1989 amb la publicació del primer volum de l'*Onomasticon Cataloniae*; i la reobertura el 1991 de l'Oficina d'Onomàstica sota la direcció de Jordi Carbonell. Moltes són les accions en forma, sovint, de publicacions que s'han dut a terme des de l'IEC i, en concret, des de l'Oficina d'Onomàstica. Podem referir-nos a algunes que Batlle cita: el *Nomenclàtor oficial de la toponímia major de Catalunya*, el *Nomenclàtor toponímic de la Catalunya del Nord*, els *Criteris per a la toponímia d'àmbit municipal* i les resolucions onomàstiques aprovades per la Secció Filològica. De totes aquestes accions destacables, voldria destacar-ne una:

la publicació dels 29 treballs que, dins de la col·lecció *Treballs de l'Oficina d'Onomàstica*, ha publicat aquesta Oficina i que constitueixen models de reculls onomàstics, amb enquesta i recerca documental, de municipis o territoris més o menys delimitats.

Jesús Bernat, de la Societat d'Onomàstica, al seu estudi «El visor cartogràfic i la microtoponímia», presenta un interessant i suggeridor estudi centrat en l'ensenyament de la toponímia a Batxillerat. En concret, explora el valor didàctic del visor cartogràfic de l'Institut Cartogràfic Valencià, que permet una visió aèria més precisa del paisatge toponímic desitjat. Per a exemplificar-ho, parteix de dos fullets toponímics diferents: el que té a veure amb el paisatge de l'Horta d'Almassora i el que està relacionat amb un paisatge de muntanya, en concret uns bancals d'Atzaneta del Maestrat. Una de les principals conclusions a les quals Bernat arriba és que el visor cartogràfic permet visualitzar el paisatge toponímic actual que no es pot trobar en un plànol que conté fonamentalment dades d'un cadastre. Aquest treball, d'un valor didàctic molt elevat, està il·lustrat amb força imatges que donen fe de la ingent feina que Bernat du a terme com a ensenyant de toponímia.

Ana Boullón, de la Universidad de Santiago de Compostela, al seu article «Consideracions previas a selección do Corpus Toponímico (Toponomasticon Hispaniae)», argumenta la necessitat de delimitar el corpus de topònims del qual es parteix quan es vol analitzar la toponímia d'un territori estudiat. Això és necessari perquè la varietat dels territoris és particular, donades les seves característiques lingüístiques, historicogeogràfiques i socials. Aquesta tesi general, Boullón l'exemplifica d'una manera excel·lent al territori gallec. En concret, afirma que els repertoris procedents de formes cartogràfiques oficials, com les de l'Institut Geogràfic Nacional, presenten problemes a l'hora d'usar-los com a font principal per delimitar un corpus toponímic. En aquests, no existeix informació dels noms des del punt de vista semàntic i etimològic, almenys en el cas gallec. En canvi, es pot partir dels mapes dels *concellos* inclosos al *Nomenclator de Galicia*, que va preparar la *Comisión de Toponimia da Xunta de Galicia* (2013). Les diferents taules de noms que Boullón proposa donen força a la tesi que aquesta recercadora postula.

Carlos Embuena (Institut Cartogràfic Valencià [ICV]) i Maite Mollà (Acadèmia Valenciana de la Llengua [AVL]), en el treball «El Nomenclator Toponímic Valencià. La base de dades de noms geogràfics de la Generalitat Valenciana», presenten l'avenç que suposa la creació del *Nomenclator*, en què queden recollits 123.000 topònims (entre toponímia major i toponímia menor) dels diferents municipis valencians. A banda d'explicar la història del *Nomenclator*, així com la seva arquitectura, l'entorn de creació i el tractament de les dades onomàstiques, és interessant constatar el treball en conjunt de dues institucions, l'ICV i l'AVL, amb una mateixa finalitat: geolocalitzar tota la toponímia valenciana (ICV) i fixar la normativa amb què retolar-la (AVL). En aquest sentit, el *Nomenclator* constitueix un punt de partida sòlid en el projecte conjunt del *Toponomasticon Hispaniae*, per bé que és una font de constant actualització toponímica.

En aquesta mateixa línia de treball, M. Eulàlia Fons, del Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears, fonamenta, en el seu estudi «Com treballar conjuntament la cartografia i la toponímia. El cas de les Illes Balears: el Nomenclator de Toponímia de Menorca i el Nomenclator Geogràfic de les Illes Balears», la necessitat de tenir una única font de consulta toponímica consensuada per les autoritats competents en la matèria a les Illes Balears. Hauria de ser un nomenclator georeferenciat i amb un catàleg ordenat de topònims amb diferents informacions geogràfiques. Aquesta necessitat es constata perquè la toponímia que s'està utilitzant en diversos àmbits de les diferents administracions de les Illes Balears i en àmbits privats presenta errades, incoherències i usos inadequats. És així com neix, l'any 2007, el *Nomenclator de toponímia de Menorca*, en el si de l'Institut Menorquí d'Estudis, i el *Nomenclator Geogràfic de les Illes Balears*, impulsat pel Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears. La metodologia de treball i categorització dels noms d'ambdós *Nomenclators* queda perfectament explicada per Fons en el seu treball.

Jairo Javier García Sánchez, de la Universidad de Alcalá, en el seu treball «*Camarma de Esteruelas y Daganzo de Arriba*, dos topónimos madrileños pasados por el tamiz del Toponomasticon Hispaniae», aplica un possible model de fitxa per a l'estudi dels topònims del *Toponomasticon Hispaniae* a dos noms de la comunitat de Madrid. Aquesta fitxa té els apartats següents: lema del topònim normalitzat, forma

fònica, lloc designat, documentació històrica, etimologia, motivació, topònims i antropònims sorgits a partir d'aquest lema i parafrases toponímics. Dels dos noms estudiats, voldríem destacar la honradesa amb què el professor García Sánchez explica la seva etimologia: *Camarma*, que podria provenir del llatí vulgar *camara* o d'un nom personal antic del tipus *Cam(m)arus*; *Esteruelas*, que provindria del diminutiu plural *estera* amb sufix *-uela(s)* (< -OLA), i *Daganzo*, que podria ser un topònim de filiació indoeuropea per la presència de la terminació en el grup consonàntic -NT- com *Betanzos* i *Iranzo*.

De l'àmbit també castellà és el treball «El Nomenclátor Geográfico de Andalucía y su vinculación con la cartografía», de M.ª Teresa Garrido Borrego (Junta de Andalucía, Instituto de Estadística y Cartografía de Andalucía) y Cristina Torrecillas Lozano (Universidad de Sevilla), en què es realitza un repàs històric i exhaustiu des de l'*Inventario de Toponimia Andaluza*, impulsat l'any 1985, fins a l'any 2008, fita en què poden situar-se els primers treballs relacionats amb el *Nomenclátor Geográfico de Andalucía*. És interessant també constatar com els treballs d'inventari toponímic d'aquesta darrera obra s'han basat fonamentalment en tres fonts, que es detallen i expliquen: la *Base de datos catastral rústica*, que depèn de la Direcció General del Catastro; el *Proyecto ITACA*, per a la normalització de la delimitació i els noms dels *asentamientos*, i el projecte *Conoce tus fuentes*, que vol posar en valor els cursos d'aigua i fonts d'Andalusia.

Claudia Elena Menéndez Fernández, de la Universidad de Oviedo, subratlla en el seu treball «Algunas cuestiones sobre las dificultades en la normalización toponímica de Asturias» dues realitats que afecten la toponímia asturiana: d'una banda, és remarcable com gran part de la toponímia major del país ja té un caràcter oficial; d'altra banda, i per contra, existeixen obstacles objectius per part de l'administració en el procés de recuperació toponímica degut a la pressió del castellà com a llengua de prestigi i la consideració de diglòssia de la llengua asturiana. A tot això cal sumar un segon factor que no actua a favor de la recuperació toponímica: la llengua asturiana pràcticament no té presència en els mitjans oficials d'Astúries. Posa com a exemple dos dels diaris més importants del país: *La Nueva España* i *El Comercio*.

Marta Montilla i Angélica Castaño, de l'Instituto Geográfico Nacional, detallen a «La CENG y la toponimia supraautonómica oficial en el NGBE» com l'Instituto col·labora activament amb els diferents organismes estatals, autonòmics i locals per aconseguir la determinació de la toponímia oficial o normalitzada que ha de figurar al *Nomenclátor Geográfico Básico Español (NGBE)*, al *Nomenclátor Geográfico Nacional (NGN)* i a la cartografia oficial. És per això que, per fomentar la difusió i correcta utilització dels noms geogràfics a Espanya i facilitar la transparència i l'accés correcte a la informació oficial per part de tots els usuaris, és imprescindible que els organismes competents en matèria de toponímia estiguin coordinats i publiquin de forma regular les seves dades.

Braulí Montoya, de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, estudia, al seu treball «*Eixau/Ajau*. Una continuïtat per damunt de la divisòria entre llengües», un topònim que s'estén a la zona castellanoparlant i catalanoparlant del País Valencià, així com en altres punts de Múrcia i Andalusia: *ajau* i *eixau*, respectivament. És interessant constatar com Montoya dona notícia d'aquest topònim en forma de documentació geogràfica (sovint acompanyada d'imatges de llocs) per descartar una etimologia aràbiga d'aquest i afirmar un ètim llatí del tipus *exaquare* 'fer eixir aigua'.

Gonzalo Navaza, de la Universidad de Vigo / Real Academia Galega, a «Retoponimizaciones regias medievales en el noroeste peninsular», assenyala la necessitat d'accedir a la documentació medieval per conèixer millor la toponímia de Galícia. En concret, il·lustra aquesta tesi fent referència al nom d'algunes localitats gallegues de certa importància que no són pròpiament un topònim patrimonial o antic, sinó més aviat una creació medieval que va substituir un topònim previ. És el cas de *Benavente*, abans *Malgrado*; *Valencia (de don Juan)*, abans *Coyanza*; *Milmanda*, abans *Carracedo*; *Monforte (de Lemos)*, abans *O Pino*; *Baiona*, abans *Erizana/Iriçan*; *Viana do Bolo*, abans *Robreda*; el cas emblemàtic d'*A Coruña*, abans *Faro* (i més abans *Brigantium*); *A Guarda*, abans *Tarás*; i *Salvaterra de Miño*, abans *Lazoiro*. Tots ells són noms de la segona meitat del segle XII i començaments del XIII i pertanyien als regnes de Galícia i Lleó, en temps dels regnats de Fernando II i Alfonso IX.

Emilio Nieto, de la Universidad Autónoma de Madrid, explica a «Origen y toponimia del español *guija, grija*» l'origen d'aquest nom castellà documentat ja des de mitjan segle XII a, per exemple, la *Ge-*

neral Estoria d'Alfonso X, i amb un ús freqüent a la toponímia del segle XIV. A partir de l'estudi dels derivats augmentatius i diminutius, col·lectius i altres tipus de derivats del nom, argumenta per què creu que *guija* no vindria, com Coromines va suposar amb certa reticència, d'una forma antiga *aguija*, derivat del llatí vulgar *aquilea* i aquest del clàssic *ACULEA*, i sí que convindria partir d'una forma amb sorda, sense aglutinació i amb /r/, del tipus *CRIA. Per afirmar aquest postulat, Nieto exposa raons sobretot de tipus fonètic i morfològic.

També en l'àmbit de la toponímia castellana, Hermógenes Perdiguero, de la Universidad de Burgos, al seu treball «Consideraciones en torno al estudio de la toponimia hispánica» formula una sèrie de principis metodològics per estudiar la toponímia hispànica. Per il·lustrar-ho, usa com a exemple el topònim de *Belorado*, localitat de la província de Burgos situada en una estreta vall al peu d'un petit port als Montes de Oca. Els principis metodològics, molt ben il·lustrats amb abundants exemples, tenen a veure amb les variants, pronunciació i documentació del nom en qüestió; l'etimologia i l'origen, i l'agrupació del nom per tipologies de noms, que permet aplicar el mètode comparatiu per interpretar els topònims, sobretot en èpoques en què se'n disposa de poques dades.

Robert Pocklington, de la Real Academia Alfonso X El Sabio de Múrcia, a l'estudi «*La Almodena, Chinchilla y el caudal de topónimos de filiación vasca en el sur y este peninsular*», es refereix a noms del sud i de l'est peninsulars d'atribució i origen eusquera, ja que en aquesta zona es va arribar a parlar una llengua de tipus ibèric que estava emparentada amb el basc. Per il·lustrar-ho, usa diferents exemples de topònims, però en voldríem destacar un: *La Almodena*, pedania de Caravaca a la regió de Múrcia. L'origen d'aquest nom seria normal buscar-lo en el conegut arabisme *al-mudayna* 'la petita ciutat, la ciutadella', si bé no s'ha trobat ni un sol vestigi en el lloc que hagi suposat l'existència de tal ciutadella. No obstant, a uns 4 km al nord-est de *La Almodena*, es localitza el jaciment iberoromà de l'*Estrecho de la Encarnación*, amb el seu conegut temple romà. És això el que fa pensar l'autor d'aquest article en un origen no directament aràbic del nom i sí prearàbic.

Joan Anton Rabella, de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, en el seu treball «Criteris i metodologia de la normativització toponímica», exposa el que inicialment va ser un taller de treball que tenia com a objectiu centrar-se en la normativa de la llengua catalana aplicada a la toponímia. Per fer-ho, cal tenir present de cada topònim els següents aspectes: l'etimologia, la documentació, la tradició escrita i la pronúncia del nom; la delimitació del topònim quan es tracta d'un nom amb més d'un component; l'ús de l'article, preposicions, guionets i diacritics; i les variants dialectals del nom. Totes aquestes qüestions, Rabella les il·lustra amb un bon cabal de topònims que donen fe que la feina de normalització és fonamental per tenir un nomenclàtor ben definit.

Enric Ribes, de l'Institut d'Estudis Catalans, al seu treball «*Tagomago*. La conveniència d'engegar un Onomasticon Hispaniae», argumenta la necessitat de crear un projecte com el que s'indica al títol del seu treball per donar una resposta a noms d'origen obscur. Posa com a exemple el cas de *Tagomago*, denominació d'una illa al nord-est d'Eivissa i que Coromines va explicar així: TAGO-, TAGA- 'serra abrupta' i MAGO 'grandiós', nom d'origen indoeuropeu. No obstant, cal estudiar el topònim amb més profunditat. Ribes, a l'annex 1 del seu treball, proposa un model de fitxa d'estudis de topònims que inclogui, entre d'altres, aspectes com el lema, la transcripció fonètica, les formes actuals i antigues, l'estructura del topònim i els topònims subordinats, entre altres aspectes que es detallen més a fons en aquest model de fitxa.

Patxi Salaberri, de la Universidad Pública de Navarra, al seu treball «Sobre onomàstica vasca», es refereix a topònims de la Vascònia que es repeteixen en algun lloc més de la Península Ibèrica: *Deba*, *Getaria* i els més coneguts de *Tudela* i *Baiona*, entre d'altres. L'estudi etimològic d'aquests noms és qüestió que Salaberri aborda, amb molta profunditat, a partir del coneixement de la bibliografia que s'ha ocupat d'alguns d'aquests noms que refereixen llocs diferents als de la Vascònia i la bibliografia publicada per eminents lingüistes bascos i experts en onomàstica basca, com és el cas de J. Gorrotxategi.

Vicent Sebastián-Fabuel, de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana, al seu treball «Un projecte didàctic per als centres docents valencians o les pedretes de "Le

petit poucet”», defensa una visió i, sobretot, un estudi més modern de la disciplina de la geografia, que sovint està rodejada d’un cert halo lligat a la memorització de nocions i conceptes sense més. Això fa que per als estudiants es tracti d’una matèria forçosament avorrida. Per capgirar aquesta situació, Sebastián-Fabuel proposa una sèrie d’iniciatives que possibiliten l’aprofitament didàctic de la geografia dins de l’aula amb la finalitat que porti quelcom d’interessant per a l’ensenyament-aprenentatge d’aquesta i l’aprofitament de la vida quotidiana. Entre aquestes iniciatives, en destacarem una en concret: els mapes toponímics, que, des d’una perspectiva etiològica i no purament filològica, permeten explicar el nom del topònim i la seva relació amb les característiques geogràfiques del lloc que designa.

Javier Terrado, de la Universitat de Lleida, en «Interdisciplinarietà e interterritorialità: *Albox y El Boix, Valls y Vélez, Osuna y Urso*», proposa l’estudi interrelacionat de la filologia, la història i la geografia per explicar noms que, a primer cop d’ull, podrien no tenir relació entre ells. Es tracta dels pars *Albox / El Boix, Valls / Vélez i Osuna / Urso*. Per a cadascuna de les tres parelles onomàstiques proposa un ètim únic a partir de raonaments filològics, històrics i geogràfics. És destacable, per referir-nos només a un cas, la forma neutra del llatí *VALLUM* ‘mur’, ‘fossat defensiu’, que argumenta per a *Valls / Vélez*. Lluny d’un ètim normalment acceptat com *VALLIS* ‘vall’, l’estudi de la geografia que rodeja el nom aconsella pensar en el primer ètim donat per Terrado.

Francesc Torres i Navarrete defensa al seu treball «La difícil decisió de triar un vestit entre les variacions formals dels topònims: el cas de *Xeraco i Xeresa*» la forma *Xeraco* i no *Xaraco* per ser un nom que, des del final del segle XVI, formaria part de la parla quotidiana o popular. A més, en manuscrits d’aquesta època apareixeria també documentada la forma que conté una *e*. En època predemocràtica, el nom del lloc aprovat pels organismes oficials és el de *Xeraco*. En el cas de *Xeresa*, Torres i Navarrete argumenta que l’inici del topònim amb *ša*, o *še*, grafiat *Xaresa* o *Xeresa*, es tractaria d’una pronúncia vacil·lant entre els colons catalans, si bé s’imposaria definitivament la forma *Xeresa*.

Finalment, Joan Tort, de la Universitat de Barcelona, amb «¿Hacia un *Atlas integral de l’onomàstica catalana?* Consideraciones a propósito del proceso de inventario y sistematización de la toponimia en Cataluña. Perspectiva histórica, alcance actual y previsiones de futuro», reflexiona, des d’una perspectiva diacrònica i sincrònica, sobre l’evolució recent i l’estat actual de la investigació onomàstica relacionada amb el procés d’inventari i sistematització general de la toponímia a totes les escales a Catalunya. Ho fa des de la perspectiva del desenvolupament i divulgació del patrimoni onomàstic de Catalunya, empresa per la Societat d’Onomàstica a partir del 2013 i encaminada a donar un impuls ferm i progressiu a la difusió del patrimoni onomàstic català. El treball de Tort acaba amb un complet inventari dels reculls onomàstics integrals publicats a Catalunya entre 1936-2020.

L’obra finalitza amb un *Apèndix* en què es presenten les bases de treball per a un inventari i estudi dels principals noms de lloc documentats i orals d’Espanya i Portugal, que es realitzarà coordinadament pels centres d’investigació i estudiosos de les universitats públiques i privades, societats onomàstiques, acadèmies i altres.

Moisès SELFA SASTRE
Universitat de Lleida

ÁLVAREZ BLANCO, Rosario / DUBERT GARCÍA, Francisco / SOUSA FERNÁNDEZ, Xulio César (2022): *Atlas Lingüístico Galego. Volume VII. Léxico. O ser humano (II)*. A Coruña / Santiago de Compostela: Fundación Barrié / Universidade de Santiago de Compostela, 649 p.

Després de les recensions dels volums IV (2003) i VI (2016) de l’*Atlas Lingüístico Galego (ALGa)*, publicades respectivament dins dels números 27 (2005: 334-337) i 40 (2018: 471-473) d’*Estudis Romànics*, reprene el fil de la mirada sobre l’atles amb aquesta recensió del darrer volum, que constitueix una fita més en l’enorme esforç col·lectiu d’elaboració i publicació de l’obra des del primer volum sobre